

Summary

The paper analyzes the key points of the study of historical and linguistic disciplines in higher educational institution, not only in terms of learning the structure and function of language in synchrony and diachrony, but in the aspect of the formation of the valuable relationship to language as a cultural phenomenon and to preserving the ethnic unity of the people. The author is the content, forms and methods of the course "Introduction to Slavic Philology" through the prism of the formation of multicultural competence of the teacher.

Ключові слова: вчитель, історико-лінгвістичні дисципліни, полікультурна компетентність.

Ключевые слова: учитель, историко-лингвистические дисциплины, поликультурное компетентность.

Key words: teacher, historical and linguistic discipline, multicultural competence.

Подано до редакції 21.04.2013.

УДК:8121

© 2013

Топчій Л.М.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ФОРМ І ВИДІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одне з пріоритетних завдань сучасної вищої освіти полягає у розвитку в студентів потреби в самоосвіті. Вища школа покликана дати студентам не лише відповідну суму знань, сформувати у них професійні уміння і навички, творче мислення, але й озброїти методикою самостійного пошуку і здобуття інформації, необхідної для подальшої професійної діяльності.

Особливої значущості у навчальному процесі вищої школи набуває проблема раціональної організації самостійної роботи студента як основної форми організації навчальної діяльності. Тому одним із першочергових завдань ВНЗ є формування всебічно розвиненої, суспільно активної особистості, яка здатна самостійно поповнювати набуті знання. Самостійна робота завжди перебувала у полі зору вчених (М.Данилов, А.М.Алексюк, В.А.Козаков, В.Д.Мороз, М.І.Бондаренко, М.М.Солдатенко, Н.Кузьміна, О.Куцевол, Н.Г.Калашник, Н.Ф.Звягіна, І.П.Бобакова, Н.Г.Сидорчук, Н.Б.Голуб, М.Князьян та ін.). Багато дослідників робили спробу удосконалити процес самостійної роботи студента. Цій проблемі присвячена значна кількість загальнотеоретичних і методичних досліджень (Б.П.Єсіпов, Є.Я.Голант, П.І. Підкасистий, В.Г.Кисіль, І.Я.Лернер та ін.), в яких урізноманітнено представлено методи і форми самостійної роботи, переконливо доведено, що окремі аспекти цієї проблеми потребують подальшого вивчення. Огляд наукових розвідок з цього питання засвідчує неоднотайність підходів щодо визначення категоріального статусу самостійної роботи (вид? форма? засіб?), а також недостатнє використання всього розмаїття видів форм самостійної роботи студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблема організації самостійної роботи як невід'ємного компонента навчального процесу стала предметом наукового зацікавлення багатьох дослідників ще у ХХ ст. У науці існує багато підходів до визначення суті самостійної роботи. Одні дослідники це поняття розуміють як вид діяльності, а саме: засіб активізації пізнавальної діяльності студентів (П.І.Підкасистий); цілеспрямована, внутрішньо мотивована, структурована діяльність (І.Я.Зимня); організована викладачем активна діяльність студентів (Л.В.Штефан); впорядкована система діяльності, що впливає з розумової та комунікативної функції процесу пізнання (І.І.Драч). Інші науковці самостійну роботу визнають як плановану навчальну і наукову роботу, активну форму і метод навчання, співробітництво студента і викладача (В.Сенашенко, Н.Жалнина); як обов'язкову умову послідовного переходу у системі «середній – вищий навчальний заклад» (О.М.Алексюк, О.Г.Морозов); як вияв самостійності розуму, особливої форми навчальної діяльності, під час реалізації якої засвоюється відповідна сукупність знань, умінь і навичок, розвиваються здібності, формується самостійність як риса особистості суб'єкта навчання (Н.В.Кузьміна). Як бачимо, у циклі праць з науково-методичної літератури визначення суті категорійності самостійної роботи представлено по-різному. Тому дотримуємося дефініції Н.Б.Голуб, за якою самостійна робота студента – цілеспрямована, внутрішньо мотивована, структурована, контрольована і / чи самоконтрольована навчальна і наукова діяльність, спрямована на реалізацію дидактичних, суспільних, професійних і особистих цілей [2, с. 32].

Аналіз джерел з питання самостійної роботи студента свідчить, що за класифікаційними ознаками цей вид діяльності диференціюється на такі типи: самостійна робота, контрольована викладачем і самоконтрольована (за способом здійснення контролю); індивідуальна, парна і колективна самостійна робота (за формою); теоретична й емпірична самостійна робота (за напрямом); аудиторна і позааудиторна (за місцем проведення); тренувальна, евристична й дослідницька (за характером типів самостійної роботи); самостійна робота, відтворювана за зразком; реконструктивно-варіативна; частково-пошукова, або евристична, і дослідницька самостійна робота (за рівнем пізнавальних дій) [2; 2; 3]. Ефективність самостійної роботи передусім залежить від розуміння її суті, добору форм, методів і прийомів учіння, від головних завдань, від контролю та корекції

навчальних досягнень, від рівня пізнавальної активності (відтворювальний, інтерпретуючий та творчий), від самостійності студента. Щоб привити інтерес до самостійного вивчення дисципліни, викладачу необхідно підтримувати підвищену мотивацію і постійно створювати атмосферу зацікавлення у кінцевому результаті [3]. Це досягається створенням оптимальних умов під час освітнього процесу, чіткістю організації самостійної роботи, формуванням позитивно-емоційного настрою до вивчення предмета.

Отже, навчальна самостійність студента у структурі цілісного процесу ВНЗ виявляється в умінні систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою пізнавальну діяльність без активної допомоги викладача. Завданнями такого виду діяльності у навчальному процесі є засвоєння певних знань, умінь, навичок, закріплення та систематизація набутих знань, їхнє застосування для вирішення практичних задач на виконання творчих робіт, виявлення прогалин у системі знань із предмета [5, с. 86].

Формування цілей статті... Мета статті – дослідити самостійну роботу студента як ефективного виду навчальної діяльності, як стимулятора розвитку навичок самонавчання студента у вивченні стилістики української мови. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: висвітлити підходи щодо визначення категоріального статусу самостійної роботи; розробити методичні рекомендації щодо проведення цієї роботи; запропонувати різні види і форми завдань для успішного проведення аудиторної чи позааудиторної самостійної роботи студента у засвоєнні курсу.

Актуальність теми дослідження визначається зростаючим інтересом до значущості такого виду діяльності студента, потребою удосконалення основних форм і видів цього елемента навчальної діяльності як одного із пріоритетних завдань вищої школи.

Вклад основного матеріалу дослідження... Курс «Стилїстика української мови» завершує лінгвістичну підготовку філологів. В дидактиці національної університетської освіти стилїстика є єдиним фундаментальним курсом, зорієнтованим на формування мовної свідомості майбутніх філологів як практичної діяльності. Набуття стилїстичних навичок аналізу можливе тільки при опануванні теоретичних засад курсу, а також при умові методично-правильної організації самостійної роботи. У зазначеному курсі самостійна робота студента структурується поетапно: 1) підготовчий (організаційно-орієнтовний, де відбувається засвоєння теоретичного матеріалу), 2) тренувально – виконавчий (формування необхідних умінь і навичок) і 3) результативний (демонстрація досягнутих умінь і навичок).

Складниками підготовчого етапу, крім самостійного вибору студентом об'єкта вивчення, виконання різних індивідуальних завдань навчального та пошукового характеру, є «діагностування студентами власної навчальної та пізнавальної діяльності; визначення власних інтелектуальних, особистісних і фізичних можливостей, мети самостійної роботи; складання конкретного плану, довгострокової та короткострокової програми самостійної роботи; визначення форми й часу самоконтролю» [4]. З цього приводу, враховуючи характер навчальної діяльності студента при виконанні завдань і специфіку навчального матеріалу, М.І.Бондаренко пропонує такі види самостійних завдань: завдання, що спонукають студента до роботи із запропонованим навчальним матеріалом; завдання, що вимагають від студента самостійного пошуку необхідного навчального матеріалу; завдання, що вимагають від студента комплексного застосування практичних знань та умінь [1, с. 247]. Отже, одним із обов'язкових видів цих завдань – робота з науковою літературою як з головним джерелом теоретичної інформації.

Загальновідомо, що самостійна робота з книгою як дидактична форма навчання є системою організації педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю студентів без безпосередньої участі викладача [5, с. 87]. Мета такої роботи – навчити студента аналізувати, осмислювати спеціальну фахову літературу, виховувати культуру мислення. Різновидами форм роботи з друкованим матеріалом, у процесі якого у студента формується вміння орієнтуватися в потоці інформації, можуть бути: пошук джерел інформації в бібліотеках та за рахунок Інтернет-мережі; самостійне опрацювання наукового та довідкового матеріалу з тем і розділів (огляд, вивчення, конспектування; порівняння фактів, викладених у періодичних виданнях та базовій літературі з метою підготовки відповідей та закріплення здобутих знань; виділення основних тверджень, аргументацій авторів досліджень); добір літератури до тем із самостійного вивчення, аналіз їх змісту, складання плану; робота з лексикографічними працями та ін.

Другий етап, тренувально-виконавчий, передбачає завдання типу: анотування навчально-методичної та наукової літератури; виконання тестових завдань до практичних занять; добір навчальної, довідкової літератури до тем, призначених на самостійне опрацювання; виконання контрольних-тренувальних вправ; здійснення робіт творчо-пошукового характеру та ін. У третьому етапі, результативному, представленому системою аналізаційних (аналіз реалізації мети, повноти виконання завдань) й самооцінних (критичне визначення недоліків, узагальнення позитивного й негативного досвіду) дій, відбувається контроль і корекція результатів самостійного вивчення.

Результативність виконання самостійної роботи студента зі стилїстики першочергове залежить і від викладача. Його регуляційний вплив реалізується певними вимогами і конкретними завданнями: систематичне здійснення різних видів контролю на всіх етапах і формах: індивідуалізованість (урахування рівня творчих

можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, оскільки індивідуалізація самостійної роботи сприяє самореалізації студента); доступність та зрозумілість; введення елементів новизни, науковості; доцільність і актуальність; наявність необхідного методичного матеріалу (рекомендації і дидактичний матеріал щодо проведення самостійної роботи; питання для контролю та схем для самоконтролю; тестові завдання; тематика рефератів, курсових робіт, перелік базової та додаткової літератури; перелік тем для самостійного опрацювання); диференціальна різноманітність завдань (індивідуальні вправи чи групові проекти); нормування завдань відповідно до місця самостійної роботи (визначення кількості поставлених задач, витрати часу та трудомісткості різних типів завдань); підтримання зворотного зв'язку зі студентами в процесі здійснення самостійної роботи; вимоги та критерії оцінювання результатів діяльності; графік консультацій викладача; інформування студентів про рівень навчальних досягнень; надання можливості студенту самостійно планувати і коригувати свої дії. Цей перелік має бути підпорядкований, перш за все, виробленню у студентів системних знань, формуванню не часткових, а загальних умінь для розвитку пізнавальної самостійності [6, с. 140]. Отже, великого значення в організації самостійної роботи студента має координація дій викладача і студента.

Самостійна робота зазначеного курсу передбачає аудиторну й позааудиторну форми. На лекціях і на практичних заняттях у більшій мірі проявляється зворотний зв'язок у керуванні самостійною роботою студента з боку викладача з метою виявлення ступеня розуміння навчальної інформації. Прикладом такого координаційного зв'язку можуть бути: опитування з передостанньої теми лекції; аналіз і коментар складання опорних конспектів; обговорення та підсумовування лекційного матеріалу з теми. Використовуючи інтерактивну дошку або мультимедійний проектор, що робить для студента і викладача насиченим і динамічним перебіг лекцій, доцільними були б такі форми роботи: проектуючи дидактичні відеоматеріали зі стилістики, визначити статус функціонального стилю за наведеними мовними одиницями; з'ясувати стилетвірні чинники функціонального стилю; виокремити певні стилістичні ресурси (фонетичні, лексичні, граматичні), що домінують в оформленні тексту; дати порівняльний коментар дефініції певних стилістичних термінів, довести доцільність вибору найбільш влучного визначення тощо.

Самостійна робота займає значне місце у підготовці до практичних занять, які уможливають використання всього розмаїття форм самостійної роботи. Орієнтовними формами самостійної роботи на практичних заняттях зі стилістики української мови можуть бути: обговорення важливих проблем; формулювання студентом проблемних питань з теми; складання розширеного чи тезисного плану до певних джерел з наукової літератури; виконання стилістичних завдань різного характеру (наприклад: схарактеризувати екстралінгвальні й інтралінгвальні ознаки зразків тексту певного функціонального стилю; або назвати групи стилістично маркованої лексики, властивої наведеному стилю, або сформулювати принципи введення в цій зразок термінології та ін.). На практичних заняттях у студента виробляються вміння і навички самостійного аналізу щодо визначення екстралінгвальної вмотивованості тексту, мовної системності й стильових параметрів; або диференціації мовностилістичних ознак тексту за віднесеністю до усної чи писемної форми висловлення. Студент повинен вміти самостійно здійснювати стилістичний аналіз тексту, що можливе лише при власній пізнавальній і навчальній діяльності (наприклад: пояснити місце і функції антонімів як композиційних центрів антитези в поезії, наприклад, Ліни Костенко; або визначити стильові параметри запропонованого тексту, аргументувати доречність використання фразеологізмів, прокоментувати їх функціонально-стильову приналежність і способи введення в текст та ін.); виконувати завдання компаративного характеру (наприклад, порівняти стилістичні функції однакових мовних одиниць в різних стилях чи у різних авторів одного функціонального стилю).

Ефективним вважається самостійне розв'язання студентом пізнавальних задач, що передбачають вміння трансформувати наведений текст у відповідності до стильових характеристик, як-от: перебудувати науковий текст у текст стилю масової інформації; або створити повідомлення у зазначеному жанрі, який виявлятиме функціональні характеристики відповідного стилю (наприклад, написати листа – в офіційно-діловому, у науковому та розмовному стилях; або підготувати виступ у різних жанрах функціональних стилів, у якому контекстними синонімами будуть фразеологізми «веселити око» – «веселити серце» – «веселити душу»; обґрунтувати архітектоніку тексту тощо). Виправдовують себе вікторинний та проблемний методи ведення практичного заняття, що дає можливість здійснювати систематичний і швидкий зворотний зв'язок викладача з кожним студентом. Досить важливими в організації самостійної роботи студента виступають колективні форми, а саме: робота проблемних студентських груп і творчих семінарів щодо обговорення проблемних питань лінгвостилістики, тематика якої передбачає висвітлення різноманітних варіантів підходів до вирішення проблеми (наприклад, естетичне і стилістичне значення текстової одиниці; чи індивідуальне і загальне в мові поезії та ін.); ведення дискусій з актуальних проблем лінгвостилістики (наприклад: поетична валентність як відображення узуального та оказіонального; або мовно-естетичні знаки національної культури та ін.). Під час застосування запропонованих видів самостійної роботи вирішується ціла низка дидактичних, розвиваючих і виховних завдань, зокрема формуються лінгвістичні знання студента, розвиваються його мисленнєві і пізнавальні навички, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі.

Обов'язковими формами позааудиторної самостійної роботи зі стилістики є: опрацювання лекційного матеріалу; підготовка домашніх завдань до практичних занять; робота з лексикографічними працями; анотування запропонованого переліку наукових джерел; написання рефератів, доповідей із запропонованих викладачем тем; укладання міні-словників із стилістичних термінів; підготовка до участі у студентських брифінгах із актуальних проблем лінгвостилістики; опрацювання тем, передбачених для самостійного вивчення. Вважаємо за доцільне регулярне виконання студентом різних видів стилістичного аналізу тексту, наприклад, за такими напрямками: від характеристики окремих мовних одиниць і до аналізу всього тексту, або від роботи над цілісним текстом з «поверхневою структурою» до його «глибинної структури». Орієнтовний перелік можливих видів самостійної роботи студента можна представити таким чином: зробити паспорт газети чи журналу; визначити основні мовні засоби, які створюють експресивність у заголовках; дібрати різні типи заголовків до одного й того ж тексту; визначити інформаційну й аргументативну частини тексту; спрогнозувати увесь текст відповідно до заголовка; замінити окремі синтаксичні одиниці більш експресивними або метафоризованими; виконати завдання на встановлення джерел інтертекстуальності аналізованого тексту; дослідити стилістичні функції мовних засобів (наприклад, засоби іронії, якими користується автор; або особливості вживання фонетичних, лексичних та граматичних ресурсів стилістики в запропонованих уривках); написати есе, смисловий центр якого вибудовано навколо запропонованих перифраз; схарактеризувати специфіку епітету-оксиморону в ідіостилістиці певного автора та ін.).

Заключним етапом у самостійній роботі випускника-філолога є виконання курсових робіт чи кваліфікаційного/дипломного наукового дослідження; підготовка до всіх видів поточних контрольних випробувань (модульні контрольні роботи, тестування із змістових модулів), до підсумкової атестації (залікові / екзаменаційні тестові завдання).

Результати аудиторної й позааудиторної форм самостійної роботи студента виносяться на підсумковий контроль, різновидами якого є: опитування (усне, письмове чи комбіноване; індивідуальне чи групове; вибіркоче чи суцільне); експрес-контроль; рецензування відповідей однокласників; захист наукових досліджень (реферати, доповіді, курсові роботи, дипломні проекти); перевірка конкурсних, індивідуальних завдань; аналіз та оцінка виконання практичних завдань (контрольно-тренувальні вправи зі стилістичного аналізу тексту, тестові завдання з певних питань до плану практичного заняття, роботи творчо-пошукового характеру, переклад з російської мови українською і навпаки та ін.). Підсумком самостійної роботи студента у вивченні стилістики української мови є автоматизований контроль – комп'ютерне тестування. Запропоновані варіанти видів і форм організації самостійної роботи зі стилістики української мови – лише невелика складова можливих рекомендацій методичного характеру щодо організації самостійної роботи із курсу.

Висновки... Удосконалення методично правильної організації самостійної роботи, творчість і пошуковість якої створює необхідні умови для розвитку самостійного мислення студента, активізує його пізнавальну діяльність, мобілізує на досягнення кінцевого результату, сприяє підвищенню рівня грамотності та збагаченню інформаційного «фонду» професійно значущих знань, забезпечуватиме ґрунтовну підготовку фахівця-філолога, професійні навички якого потрібні суспільству. Різноманітність форм самостійної роботи студента зумовлює необхідність планування її відповідно до конкретних умов навчального процесу, рівня підготовки студентів і специфіки дисципліни. Перспективи вивчення проблеми організації самостійної роботи у ВНЗ полягають у визначенні розробки інноваційних форм організації самостійної роботи студента в аудиторний й позааудиторний час, їх теоретичне обґрунтування та доцільність впровадження в практику ВНЗ.

Література

1. Бондаренко М.І. Класифікація завдань для самостійної роботи студентів з навчальним матеріалом: Вісник Глухівського педагогічного університету. – Серія: Педагогічні науки. Випуск 7. Глухів: ГДПУ, 2006. – С.246-250.
2. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: Навчально-методичний посібник. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 232 с.
3. Звягина Н.Ф. Роль личности преподавателя в развитии творческой инициативы студентов / Самостоятельная работа студентов: поиски, проблемы, решения: Сборник / Под редакцией А.М.Юркова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та. – С.35-40.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд-во второе, доп., испр. и перераб. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – 384 с.
5. Мороз І.В. Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу: Монографія. – К.: Т-во «Освіта України», КОО, 2005. – 196 с.
6. Юрійчук Н. До питання організації самостійної роботи студентів ВНЗ з української мови // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – Вип. 12. – Переяслав-Хмельницький, ІФОР Лукашевич О.М.2012. – С.139-142.

Анотація

У статті викладаються наукові підходи щодо визначення категоріального статусу такого невід'ємного компонента навчальної діяльності, як самостійна робота студента; подаються методичні рекомендації для результативного здійснення цієї роботи, пропонуються варіанти організації і проведення

різних форм і видів самостійної роботи з метою успішного засвоєння навчальної дисципліни «Стилістика української мови».

Анотація

В статье рассматриваются научные точки зрения в определении категориального статуса такого обязательного компонента учебного процесса, как самостоятельная работа студента; рассматриваются методические рекомендации для успешного проведения этой работы, предлагаются варианты организации и реализации разных форм и видов самостоятельной работы с целью результативного усвоения дисциплины «Стилистика украинского языка».

Summary

The article considers the scientific points of view in the definition of the categorical status of such obligatory component of educational process as independent student work, deals with methodical recommendations for successful carrying out this work. The given article offers the options of organization and realization of different forms and methods for the purpose of productive assimilation of the discipline «Stylistics of the Ukrainian language».

Ключові слова: вид діяльності, форма навчання, аудиторна й позааудиторна форми самостійної роботи, стилістичний аналіз.

Ключевые слова: вид деятельности, форма обучения, аудиторная и позааудиторная формы самостоятельной работы, стилистический анализ.

Key words: kind of activity, form of education, classroom and out-of-class-form of independent work, stylistic analysis.

Подано до редакції 28.04.2013.

УДК 371.13

© 2013

Умерова Л.Р.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЯК МЕТОДИЧНОГО ПРИЙОМУ

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах підвищення вимог до професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у поліетнічних регіонах України назріла необхідність перегляду та переоцінки змісту вузівського навчання.

Сучасна мовна ситуація перед майбутніми вчителями поставила ряд завдань: взаємопов'язано навчати школярів російської, кримськотатарської, української мовам, формувати здатність вирішувати мовними засобами різні комунікативні завдання у певних сферах і ситуаціях спілкування. Для вирішення цих завдань необхідно використовувати ефективні методи, прийоми і засоби навчання. Одним з таких прийомів є навчальний переклад.

Незважаючи на те, що за останні десятиріччя з'явилось чимало робіт, присвячених навчальному перекладу, її методика залишається повністю нерозкритою. Однією з причин такого становища є розбіжність дослідників в основних питаннях, пов'язаних з підготовкою майбутніх учителів до використання навчального перекладу як методичного прийому в умовах тісного контактування споріднених (російсько-українській) і неспоріднених мов (російсько-кримськотатарській, українсько-кримськотатарській).

Особливо актуальним на сьогоднішній день є теоретичне висвітлення проблем застосування навчального перекладу і методики формування навичок та умінь майбутніх учителів застосовувати його на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Використання навчального перекладу, як методичного прийому, описувалося в роботах А.Б.Супруна, Н.В.Імедадзе, Р.Р.Девлетова [1], А. П. Лещенко [4], Я.Н.Тітова [5], А.І.Тимінського та багатьох інших вчених.

Формулювання цілей статті... Мета статті – теоретично і практично зобразити можливості використання навчального перекладу як методичного прийому під час підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчальної роботи в мультилінгвальних умовах.

Вклад основного матеріалу дослідження... Одним з ефективних засобів підготовки та реалізації принципу роботи в полікультурному середовищі для майбутніх учителів є навчальні дисципліни «Методика навчального перекладу», «Основи білінгвального навчання мовам», що читаються на спеціальності «Початкова освіта».

Відповідно до змісту навчально-методичних комплексів цих дисциплін, в результаті освоєння курсу, студент повинен знати:

- основні методи дослідження в методиці навчального перекладу;
- сутність навчального перекладу;
- літературознавчі та лінгвістичні поняття, які розвивають методику навчального перекладу;
- способи, методи та прийоми застосування навчального перекладу.

У результаті вивчення даних дисциплін у студентів формуються такі вміння: